

ՌԵԺԸ. 1869 — ՔՍԱՆԵՐՈՐԴ ԵՕԹՆԵՐՈՐԴ ՏԱՐԻ. — ՅՈՒՆՈՒԱՐ

1869

Հաղիւ թէ անցեալ տարւոյն արեգը իւր հետախաղաղ ճառագայթներն ամբիոփեց, ահա հազար ութհարիւր վաթսուն և ինն տարւոյն առաւօտը ծագեց իւր յառաջախաղաց ճառագայթները, ողջունելով նախ Հայաստան աշխարհին բարձրագագաթ լեւանց բնակիչքը, ետքը սորաբնակ եղողները, ետքը դաշտեցիքն, յետոյ և ծովամերձ հիւղերը: Հազարութհարիւր վաթսուն և ինն տարւոյն առաջին ճառագայթները ինչպէս զուարթուն ողի՝ եթերաց մէջէն սաւառնելով ամեն հայ մարդոյ երեսին ժպիտ ու համբոյր տալով՝ լսելի ըրաւ սա խնդութեան սօսիւնը. « Ողջոյն ընդ ձեզ որդիք Թորգոմայ. եօթնաշահեան լուսով արփիանամ, ձեզ վերէն պատգամաւոր դամ, այս նոր տարիով նորանոր խնդութիւն աւետելու: Ողջոյն ընդ ձեզ սեպուհք, տանուտեալք, տուրևառողք, արուեստաւորք, գիւղականք, շինաբնակք, կանայք և մանկունք, ամենուդ ձեզ մի հաւասար արև՝ և ձեր կենաց մի հաւասար զարգումն կը մաղթեմ»: — Նոր արևուն նոր ողջունին հետթորգոմեան ազգին բարեբաստ օրեր և բարգաւաճանք կը մաղթէ Բազմավէպ:

Արդէն անցեալ տարիներ նոյն բերկրապատար համբոյրներով իրար ողջունեցիք և եղբայրացանք, և եղբայրութեան քաղցր հաւաստիքը սկսանք քիչ քիչ տեսնել: Քանզի Թորգոմեան տոհմը խաղաղութեան ոգևով լցեալ ակնկալութենէ

վեր ազգային և մտաւորական շարժումն երեցունել սկսաւ , և յայտնի ըրաւ թէ ինքն ալ մարդկային մեծ ազգին արժանաւոր տոհմերէն մէկն է , և կարող ատեն նով այլ քաղաքայնեալ ազգաց հետ ընթացակից ըլլալ :

Արևմտեան Ասիոյ հին աշխարհը իւր անցեալ ժամանակներով՝ ժողովուրդներով կրօնքներով և յեղափոխութիւններով մէկտեղ մեր աչքին դիմացը բաց կեցած է : Հոն յայնչափ ցեղապետութիւն բաժնուած ժողովուրդներ կային՝ ամենն ալ իրարու անհաղորդ , որ իրենց տոհմային անկախութիւնն ու զօրութիւնը պահելու համար դրացի ժողովուրդները տկարացունել կը ջանային : Ասոնք յայնժամ իրենց խեռ և ըմբոստ հասակին մէջ ըլլալով և իրարու եղբայրակցութիւնը մոռացած՝ ոչ միայն իրարմէ զատուցեալ կենալը հարկաւոր կը համարէին իրենց էութեան , այլ նաև մէկմէկու մօտենալու առիթներն ալ բառնալու կը նայէին՝ նորանոր արգելքներ հնարելով : Շատ անգամ մի ազգին կրօնքը միւսոյն քաղաքականութեանը դէմ կը յարուցանէին , և այլ անգամ մի ազգին կրօնքը միւսոյ կրօնքին դէմ կը կռուեցունէին՝ միշտ իրենց տոհմին անկախութիւնը պահելու նպատակաւ : Այս ամենը հնարագիտութիւն էր ազգ ազգէ , ցեղ ցեղէ , ժողովուրդ ժողովուրդէ զատ և հեռի պահելու համար : Ասիոյ աշխարհին ընդարձակ թատրոնին վրայ կրօնքի և տոհմականութեան համար մեծամեծ և ողբաշարժ տեսարաններ ելան և երկայն դարերով տևեցին : Հոն կրօնքի և տոհմականութեան համար յարին եղբօր ձեռք քամել , արեան հեղեղներ վազցունել , և բազմախուռն ժողովուրդներ յիրար անցած մահ տալով մահ առնելով իրարու արեան մէջ թաւալիլ ու դիակնանալ՝ անձնական քաջութիւն և առաքինութիւն և նահատակութիւն համարուած էր : Ուստի արևմտեան Ասիան կրնամք նմանցունել անհուն մեծութեամբ ծաւալեալ գերեզմանի մը , ուր տոհմականութեան և հաւատքի համար բնաբարձ եղած ժողովուրդները խառն 'ի խուռն իրենց յիշատակներով մէկտեղ թաղուած են :

Ասիոյ այժմու ժողովուրդները երբ երեսնին դարձուցին ու նայեցան անցեալը քննելու՝ շիկնեցան ու շառագունեցան , հիացան՝ թէ հաւատք և տոհմականութեան բերումը կրնայ յայս աստիճան վայրենութեան մղել մարդկային բանաւոր ազգը : Եւ անտի սոսկալով մը դարձուցին երեսնին այժմու ժամանակիս վրայ , ու տեսան իրենք զիրենք՝ հին ատենի հսկայ ժողովրդոց նշխարեալ ու նօսրացած կոտորակքը՝ իբրև աւերակ եղած ցրուած և անչքացած . յայնժամ անէծք կարդացին այն ժամանակներուն՝ ուր տոհմականութեան և հաւատքի համար եղբօր և եղբայրակից ազգերուն արեամբ շաղախիլը անձնական առաքինութիւն սեպուած էր :

Մտաց այս բնական շարժման վրայ ժողովրդոց սրտին մէջ հիմնական փոփոխութիւն եղաւ , հոն ծագեց ճշմարտութիւն մը , ու գոչեցին , « Մեք ժողովուրդք քրիստոնեայ անքրիստոնեայ մայր Ասիոյ որդիք եմք , 'ի բնէ իրարու եղբայր եմք , և ամենքս արի թագաւորաց որդեգիր եմք : Չկայ մեզի համար քաղաքայնելոյ յոյս՝ մինչև իրարու հետ չհաշտուինք և սերտ դաշնակցութեամբ չեղբայրանամք » :

Սրտից այս փոփոխութեան սատար եղաւ Ապտիւլմէճիտ արքայն , որ իւր արքունի հրովարտակաւ ազատ ըրաւ ամեն հաւատք ու կարծիք : Այս աշխարհաբարող հրովարտակը ազգաց մէջի հին ու աւանդական ատելութեան ոյժը կո-

տրելով՝ ճամբայ բացաւ ամեն ազգի իրարու հետ հաշտուելու : Անտի 'ի վեր մահւմետական , հայ , յունագաւան ասիացի , և այլ ժողովուրդք 'ի միտ առին արքայական վսեմ կամաց արժէքը , և սկսան վայելել ազատ և հանդարտ սրտի պտուղները . սկսան հասկանալ իրենց պարտքը առ ասիական աշխարհն և առ հայրագիր թագաւորը , առ մերձակայ ժողովուրդն ունենալու մեծարանքը , առ ամեն հաւատք ակնածութիւնը , և իւրացեղ ժողովրդեան համար ունենալու ջանքն ու փոյթը :

Ասով ժողովուրդք իրաւ զարգանալու ճամբու մէջ մտան , բայց մտքերնին հաստատ դնելու են՝ որ մինչև դաշնաւորութիւն մը չհաստատուի ցեղով հաւատքով՝ նախնական աւանդութեամբք իրարմէ զատուած ժողովրդոց մէջ , յայն երկիր քաղաքականութիւն մտնել դիւրահնար չէ : Դարձեալ՝ երբ այլասեռ ժողովուրդք խառն բնական են , բայց հայրենի սովորութեամբ իրարու անհաղորդ են , այն երկրին քաղաքական զարգացումը դժուարահնար է : Դարձեալ՝ ժողովրդոց դաշնաւորիլը որչափ յապաղէ , այնչափ աւելի ալ կ'ուշանայ նոյն երկրին քաղաքական զարգանքը :

Օսմանեան այժմու վեհափառ արքայն այս ըսածիս ստուգութեանը նախաժանօթ ըլլալով , ոչ միայն իւր դահախօսութեանց մէջ յայտնի և որիչ խօսքերով նոյնը հրապարակաւ հաստատեց , այլ և ուզեց ամեն ազգի և ցեղի մարդիկ իրարու հետ ընտելացունել ու մի զանգուած ընել . և սոյն վախճանին դիւրաւ հասնելու նպատակաւ կաւմը ըրաւ՝ որ ամեն իրեն հպատակ ազգերէն ընտրուին կարող անձինք և մուծանին 'ի Բարձրագոյն ատեանը , և գաւառաց մէջ ալ օսմանեան ազգին հաւասար նստին դատողական ատեաններու մէջ : Բաց աստի հիմնեց և հիմնելու վրայ է նաև վարժատուններ , որպէս զի անխտրաբար ամեն ազգէ ժողոված երիտասարդք հարկաւոր ուսմանց հետ միատեղ ուսանին՝ իրարու դէմունեցած նախապաշարմունքները 'ի բաց դնել , իրարու հետ եղբայրակցիլ , և մի երկրի՝ մի հայրական թագաւորի որդեգրութիւն հաւասար վայելել : Արդ կրօնքի ազատութեան , հաւասարութեան , և ժողովրդոց դաշնաւորութեան մեծ սկզբունքը՝ Ասիոյ քաղաքականութեան հիմը՝ դրուեցաւ :

Դաշնաւորութեան պայմաններն են , նախ՝ ազգ ազգի և ժողովուրդ ժողովուրդի դէմունեցած ժառանգական ատելութիւնը 'ի բաց դնել : — Երկրորդ՝ դրացի ժողովուրդք ուսմանց և քաղաքային կրթութեանց մէջ զարգանալու համար փոփոխակի իրարու ձեռն տալ . քանզի այս փոփոխակի պարտաւորութեան վրայ կեցած է երկրի մը դիւրաւ բարգաւաճիլը . վասն զի ազգի մը առանձնական ոյժը ինքզինք կրթելու չբաւէր՝ քանի որ իւր հետ խառն բնական ժողովուրդ մը իրեն յառաջագիմութեան արգելք կ'ընէ կամ ուղղակի կամ յետամնայութեամբ : Ազգ մը քաղաքականութեան անհուն շահաւորութիւնը վայելելու համար պէտք է որ մերձաւոր ազգաց հետ ունենայ յարաբերութիւն առետրական՝ արուեստական , դրական և կենցաղական : Կարելի չէ որ երկու անհաւասարապէս զարգացած ժողովրդոց մէջ այս յարաբերութիւնը գոյանայ : — Երրորդ՝ գիտնալու է , որ ժողովուրդ մը որչափ փութով մտնէ 'ի ճանապարհ քաղաքականութեան և անոր մէջ յառաջէ , դրացի ժողովուրդին զարգանքն ալ այնչափ աւելի կը դիւրանայ : — Չորրորդ՝ մի ժողովուրդին չզարգանալը ամեն մերձաւոր ժողովրդոց բարգաւաճելուն արգելք է :

Որպէս զի Ասիոյ քաղաքակրթութիւնը չյամենայ, պէտք է որ մէջի ազգերը իրարու հետ հաշտուելէն ու դաշնաւորելէն ետեւ ջանան ամենէն առաջ իրենց արենակիցքը կրթելու. վասն զի այս ազգային բերումը բնական ու օրինաւոր է, և Եւրոպայի այժմու ազինք այս ազգասիրական ոգւով է որ քաղաքակրթեցան:

Ազգ. կամ տոհմ ըսելով կը հասկանամք այն ժողովուրդը՝ որ նախահաւէ մը առաջ եկած է. և իւր առանձնութիւնը ամեն ատեն պահելով և իւր նախահաւուց երկրին վրայ երկայն կեանք անցունելով բաղդաւորութիւն ու չարաբաղդութիւն, և ինչ որ անցաւորիս կը պատկանի՝ կրած է: Ամեն ազգ ունեցած է իւր տագնապի՝ փառքի՝ աճելու և նուազելու օրերը և իւր պատմական և կենսադական յիշատակները: Ժամանակ եղած է, որ իբրեւ սուրբ տապանակ՝ ընդունարան եղած է առաքինութեան և հանճարոյ. ժամանակ եղած է որ քիրտն թափած է ազգին բարեկեցութեանը համար. և դարձեալ ժամանակ՝ որ արիւն հեղած է իւր ազգին ազատութիւնը և անկախութիւնը պահելու համար: Այսպէս ամեն ազգ իրենց նախնեաց յիշատակովը կը սնանին ու կը պարարին: Նախնեաց յիշատակովն է, որ արենակիցք սեղմ իրարու հետ փաղանգեալ կը մնան: Այս բնական զգածումը հիմն և առիթ եղած է դիւրաւ քաղաքակրթելու: Նախնեաց յիշատակներուն վրայ ամրացած է ազգայնութիւն՝ ազգասիրութիւն և ազգային հոգի ըստածը: Ազգային ոգի ունող մարդը իւր գլխաւոր մտածութիւնքը իղձը և գործը առ ազգն կը վերաբերէ. իւր արենակցաց փառքին փառաւորակից կ'ըլլայ և չարակրթութեանցը հետ մէկտեղ չարակիր: Ազգային հոգի ունող մարդը հարազատ որդւոյ կերպարանք ունի. կը մտածէ՝ թէ այն որ յազգէ է, ազգին կը պատկանի, և ես գլխովին ազգին եմ: Անգամ մը ազգէ ըլլալէն ետքը անոր չպատկանի՝ հարազատ որդւոյ համար կարելի չէ: Ազգին փառքը՝ պատիւը՝ բարի համբաւը իրեն երանութիւն կը համարի, անոր անջքանալը իրեն թախծութիւն, և անոր նեղութեան ու պիտոյքի ատեն՝ օգնելու հնարք կը խնդրէ: Եթէ այս օգնելու զգածումը կարի հզօր է մարդոյ սրտին մէջ, նա մինչև իւր ամեն ինչքը, անձը, և կարողութիւնը բովանդակ կը նուիրէ յօգուտ ազգին: Ինչպէս մարդկային ըզձից զգածման և ըմբռնման չափ դնել անկարելի է, այսպէս և թափոյ ազգային բերման սահման դժեւ անհնար է: Որչափ ուժգնութեամբ զգայ ոք, այնչափ աւելի կ'ըզձայ. որչափ աւելի ըզձանայ, տակաւին յոյժ շատ աւելի ըզձալիք կը գտնէ: Այլ կերպ կը զգայ մեծ ազգը՝ այլ փոքրը. այլ կերպ կը զգայ քաղաքական բարեգարգութեամբ յգիացեալ և լուսաւորեալ ժողովուրդը՝ այլ դեռաւոյսը. այլ կերպ կը զգայ ըմբոստ ժողովուրդը՝ և այլ հլու և հպատակ ժողովուրդը: Մեր այժմու ազգը արդէն փոքր՝ դեռաւոյս՝ և 'ի բնէ հլու և խելօք, իւր զգալիքն ալ սա գլխոց մէջ բովանդակելի են: Ամեն բանէ առաջ բարոյական կրթութիւնը՝ որ քաղաքականութեան հոգին է՝ ընդհանուր ծաւալել, և անով ժողովրդեան բարքը ուղղել, առաքինութիւնը յարգել տալ: Բ. Մտաւորական վարժից մէջ ծայրանալ: Գ. Այն որ ազգին սեպհական է, զայն իբրեւ ազգութեան դրոշմ պահել: Դ. Նախնական լեզուն և ազգային գրականութիւնը մշակել: Ե. Ազատանձնութեան դիէն ամեն ազգաց հետ հաւասարակից ըլլալ: Զ. Այլ ազգաց նման ամենավաճառ տուրեւառութեան իրաւունք ունենալ: Է. Արուեստական գործոց և ճարտարութեան և մշակութեան մէջ՝ այլ զարգացեալ ժողովրդոց կարգը մտնել: Ը. Քաղաքական ամեն

բարգաւաճանաց մէջ այլ բարեկիրթ ժողովուրդներէ յետնեալ չմնալ: — Այս է ահա մեր իմացած ազգայնութիւնը և ազգին համար ընելի ջանքերնիս: Քանի որ ազգը զմեզ իւրացուցած է՝ և մեք զազգը մերացուցած, կը պարտաւորիմք իբրև արեւնակից իբրև բաղդակից և իբրև չարչարակից՝ ձեռն տալ անոր ըստ վերոգրեալ պայմանաց:

Բարոյական և քաղաքական տնտես-
ութիւն:

(Տես Հա. ԻԶ, երես 325)

Դ. ԽՕՍԱԿԵՈՒԹԻՒՆ

Մարդոշ պիտոյքը հիմն եւ ընտա-
նեաց և ընկերութեան, և պատճառ
ամենայն օգտակար իրաց աշխարհի:

Հնձոց պատճառած անհանգստու-
թիւնը տագնապի փոխուեր էր. ա-
մենքն առ հասարակ գիտէին ու չէին
տարակուսիր թէ բովանդակ Գաղղիոյ
մէջ անյաջող եղեր էր և նաև Եւրո-
պայի մէկ մասին մէջ. երկրին մէջ
եղած ցորենը ինչուան գալիք տարւոյն
հնձոց ժամանակը բաւեցնել ամենքը
անկարելի կը սեպէին, և մերձաւորաց
վրայ յոյսերնին չղնելով՝ կը սկսէին վախ-
նալ իբրև թէ պիտի չկարենային իրենց
երկիրը ցորեն բերել տալ:

Խուլ չնկոց մ'է տիրեր էր արդէն
քանի մը նահանգաց մէջ, բայց դեռ ևս
չէր հասած այն գաւառն ուր էր Մի-
րըպոյ, վասն զի շատ տեղերէ աւելի
քիչ նեղութիւն քաշեր էր: Սակայն
տհաճական խօսակցութիւններ հոն ալ
բերնէ բերան կը պտըտէին. կը խօ-
սուէր թէ ինչպէս շատ տեղ չըջահայե-
ցութեամբ արգելեր էին որ իրենց եր-
կրէն դուրս ցորեն չելլէ: Ցորենի վա-
ճառականաց և հաշուէդիտաց (specu-
lateur) վրայ եղած սովորական խօ-
սակցութիւնները կարգէ դուրս յա-
ճախ կը լսուէին և ամենուն բերանն
ինկած էր մենավաճառ (accapareur)
բառը: Ամեն մէկ տօնավաճառ ըլլալուն

յուզմունքն աւելի կ'աճէր և կը վախ-
ցուէր որ դաշանց թղթերուն ազատու-
թիւն չշնորհուի: Արդէն շատ նահան-
գաց մէջ խառնակութիւնք ծագեր էին
ցորենի տեղափոխութեան պատճա-
ռաւ. և այս նկատմամբ եղած ձայներն
ըստ սովորութեան բերնէ բերան անց-
նելով կը մեծնային:

Տիւրքէ անձկանօք կը դիտէր ցորե-
նի գնոյն բարձրանալէն ծագած ար-
դիւնքը. այս գնոյն բարձրանալը՝ զոր
չափազանց վախը կանխել տուեր էր,
քանի մը նկատմամբ շահաւոր է, ինչ-
պէս որ ըմբռնած էր նաև սրամիտ բը-
ժիշկը. բայց միանգամայն զրգումուկը
կը պաճառէր, որ կրնար օր մը հրա-
պարակական խռովութեան և անընկ-
ճելի կրից փոխուիլ:

Այս պարագայիս մէջ կ'ուրախանար
իր խօսակցութեանցը՝ Միրըպոյի բնակ-
չաց մէկ մասին վարժութիւն մ'եղած
ըլլալը տեսնելով. կրնայ ըսուիլ թէ ա-
ւանին քան զամենքն աւելի մտաբաց
անձինքը ձեռքին տակն ունէր, որոնց-
մով կը յուսար մնացած ժողովուրդը
խափանել որ աղետից ժամանակ շատ
անգամ տղիտութեան պատճառած
վրիպակները չգործեն. պարագայից
ծանրութեանը համեմատ կ'աճէր նաև
ժողովրդեան կողմանէ ալ իրեն խօսակ-
ցութիւնները լսելու փափաքը. կար-
ծես թէ խորհրդոցը մօտիկ ընելով օգ-
նութիւն գտնել կը յուսային. ուստի
երբ դահլիճը մտաւ՝ հաճութեամբ մե-
ծաւ տեսաւ որ ուրիշ կիրակիներէն
շատ աւելի լեցուն էր. և այնչափ խուռն
ամբոխը բարի գուշակութիւն մը հա-
մարեցաւ:

— Ազնիւ բարեկամքդ իմ, չեմ կրը-
նար ըսել եթէ որչափ զգացուած եմ